

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Н.М. Зуб (Руденко)

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ОДНІЄЇ КНИГИ: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ О.О. ЛЕБЕДЕВА (1886–1930)

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ) поряд із традиційним картковим каталогом його фондів існує ще один покажчик. Це друкований том – покажчик до фондів колишнього церковно-археологічного музею (далі – ЦАМ), що його матеріали також є складовою архівних зібрань ІР НБУВ. І ось уже майже століття дослідники рукописної спадщини користуються цим виданням.

Більшість описаних вміщених у покажчику документів розкривають події старовини та минулого вітчизняної історії. Значний пласт джерел – це матеріали до історії християнської церкви та відправи релігійного культу, що відповідно склали основу зібрань ЦАМ. Та оскільки фонди зібрання поповнювалися різним чином, головне – подаровані власниками, яких доля чи посада закидали в різні кінці світу, чи передані їхніми нащадками і спадкоємцями, спектр матеріалів досить різноманітний. У покажчику відображена значна кількість документів та рукописів, що представляють сходинку тематику. Так, згадується тибетська книга молитов, наявні калмицькі рукописи, листи про просвітництво неросійських народів, листи про хрещення калмиків, рукописні матеріали про християнські святині в Грузії, Вірменії, на Кавказі, пам'ятки давньоєгипетської писемності на папірусі тощо [Лебедев 1916, 78, 79, 199–200, 217, 223, 409].

Автор роботи “Рукописи церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии” – Олександр Лебедев. Його ім'я відоме в українській історіографії та в наукових студіях сучасних дослідників. Та все ж про інші його бібліографічні праці в Україні знають не так вже й багато. Перш за все його знають як здібного учня видатного історика-вченого, професора Київської духовної академії Миколи Івановича Петрова (1840–1921) [Крайній 2001, 57] та найнаполегливішого, найвідданішого продовжувача його науково-дослідницької справи – роботи в галузі джерелознавства.

Дещо більше його ім'я відоме у колах російських пошуковців, а матеріали, зібрані ним, використовуються у літературознавчих розвідках, що стосуються М.В. Гоголя та М.Г. Чернишевського, оскільки О. Лебедев цікавився цією тематикою і повсякчас займався дослідженням біографій цих відомих особистостей [Лебедев 1909, № 12]. І неабияку допомогу його доробки надають історикам-краєзнавцям Саратовського краю. Дослідження рідного краю займало особливе місце у бібліографічних роботах О.О. Лебедева [Лебедев 1905, 1909]. Слід зазначити, що він був також членом “Общества археологии, истории и этнографии при императорском Казанском университете” [Лебедев Александр, ф. III, № 49832, 2].

Ми не можемо назвати автора цього видання відомою постаттю, навіть незважаючи на те, що з його працями знайомий широкий загал не одного покоління дослідників. Матеріалів про його життя і діяльність фактично немає. Основними біографічними відомостями є коротенькі довідкові дані, що фактично повторюються у всіх дореволюційних виданнях. Це й є найбільш відомі факти, що становлять основні віхи життя Олександра Лебедева та визначають головні його етапи.

Тому, заповнюючи біографічні лакуни, маємо констатувати, що дані про його життя та творчість є досить уривчастими. На сьогодні головними матеріалами для дослідження

“стежки життя” вченого є друковані матеріали – це коротенькі автобіографічні довідки та матеріали, зібрані воедино і доповнені даними з його трудової книжки, що вміщені у статті тодішнього директора зональної наукової бібліотеки Саратовського державного університету В.А. Артисевич (зараз, до речі, бібліотеку названо її ім'ям) [Артисевич 1995]. Вона була особисто знайома з О. Лебедевим. Також дослідниця оприлюднила всю наявну у бібліотеці джерельну базу (значна частина її втрачена), яка складається з документів, рукописів та інших матеріалів, що належали Лебедеву. Саме завдяки їй розвідці стало відомо про життя та творчість Олександра Олександровича у радянський період, який, на жаль, виявився надто коротким.

Враховуючи фактичну відсутність широкого матеріалу про Олександра Лебедева, вважаємо за доцільне долучити маловідомі архівні дані, що розширять відомості про талановитого бібліографа та дослідника минулого. Він залишив слід і зробив вагомий внесок передовсім у російську історичну науку. Та все ж роки, проведені ним у Києві, а також створений ним доробок дають можливість розглядати його постать та дослідницькі інтереси як вченого, глибоко обізнаного у наповненні та стані одного з найбільших архівних і бібліографічних зібрань України.

Вагомою за інформаційною насиченістю групою матеріалів є листи, написані Олександром Лебедевим власноруч до його колег-науковців та наставників. Зберігаються вони у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Принаймні саме вони зможуть відкрити якщо й не прямі біографічні факти, то, врешті, окреслити коло його знайомств і різнобічних наукових інтересів та досягнень, окреслити, бодай схематично, всі його зусилля, що спрямовувалися на наукові дослідження і становили сенс його життя.

Епістолярна спадщина вченого представлена листами до різних осіб і датована різними роками. Адже, одного разу пов'язавши свою долю з Києвом і киянами, він постійно продовжував дружню та науково-творчу переписку.

В архівозбірці збереглися окремі листи до М.І. Петрова (15 одиниць), В.С. Іконникова (6), Ф.І. Титова (4), А.Ю. Кримського (1) та ін. Тут і особова справа самого О.О. Лебедева.

Крім того, як зазначав сам О. Лебедев, це коло було значно ширшим: “Из киевских получаю письма от В.Д. и Д.М. Поповых, Владимира Зеноновича и Василия Ильича” [Лебедев... ф. III, № 13234, 13].

Наміри Олександра Олександровича, що стосувалися його творчих прагнень і вподобань, життєве кредо яскраво проявляються у листуванні до всіх адресатів. Незважаючи на різний стиль листів, неоднакову смислову насиченість, відвертість, що межувала з прямолінійністю і впертою зухвалістю, емоційна напруга, що відверто лягали на аркуші паперу, без сумніву, знаходили своє відображення у взаєминах.

Олександр Олександрович Лебедев народився 8 листопада 1886 р. в Саратові у родині викладача духовної семінарії [Артисевич 1995, 42]. Фактично все його подальше життя, за винятком окремих коротких періодів, пройшло в цьому місті. Так принаймні свідчать короткі уривки його біографії [Труды... 1915, 59], що на сьогодні є відомими.

Освіту О. Лебедев здобув спочатку в духовному училищі та семінарії в рідному Саратові. Захоплення історією та бібліографією виявилось вже в його перших ранніх дослідженнях.

Проте значна свідома частина його життя проходила в Києві. Далі він продовжив навчання саме тут – у стінах Київської духовної академії, яку закінчив у 1911 р. Вона залишалася для нього справжньою *alma mater*, про що він неодноразово згадував навіть із плином багатьох років: “Теперь я из благодарности к академии за то лучшее, что она дала мне (я уже пришел к тому выводу, что мои лучшие и счастливые годы были годами пребывания в академии)...” [Лебедев Александр – [Титову]... ф. 175, № 660, 1 зв.].

Він надзвичайно тепло відгукувався про місто Київ, що є зворушливим і яскравим свідченням про його доброзичливе ставлення до нього та тих, з ким він тут приятелював. Та насамперед – про людей, з якими його звела і пов'язала доля на стежках української джерелознавчої та бібліографічної науки. І саме ця робота стала тим головним чинником, що надалі визначив наукові пошуки О. Лебедева.

Про київський період життя молодого вченого збереглися лише уривчасті відомості. А правильніше сказати – високі мрії та теплі згадки, оскільки листи зберегли викладені ним на папері думки та мрії про майбутню роботу в архівосховищах, якщо йому надать стипендію для навчання. А опісля того, протягом багатьох років – постійне згадування про київських вчених, особливо про тих, хто прихильно до нього ставився і поділяв його наукові вподобання.

Копія виписки з протоколів журналу засідань від 27 березня 1908 р. свідчить про те, що, ще будучи студентом першого курсу, Олександр Лебедев подав прохання в раду Київської духовної академії про дозвіл користуватися рукописами, книгами та журналами, бо мав наміри “с осени 1908 р. приступити к описанию их, а также к переизданию упомянутого труда (в дополненном виде) нашего уважаемого ученого, Н.И. Петрова...” [Выписка из журнала... ф. 160, № 1394, 1]. Отже, можна стверджувати, що ідея створення та початок роботи над покажчиком захопили О. Лебедева ще у 1908 році.

Задля обґрунтування серйозності своїх намірів та своєї персони він додає: “К сказанному считаю нужным присоединить, что археографическими и библиографическими работами я занимаюсь уже около десяти лет” [Выписка из журнала... ф. 160, № 1394, 1 зв.]. І це справді так, робота над історичними розвідками молодого пошуковця підтверджується наявними публікаціями у періодичних виданнях того часу [Лебедев 1905, 1909]. В одному з листів до В.С. Іконникова він ділиться думками щодо своєї подальшої пошуково-дослідницької роботи: “Вероятно, я скоро приступлю к разработке рукописей Саратовского Братства Св. Креста, где масса материалов для истории раскола и его литературы. Есть даже списки летописей. О всех результатах работы Вас извещу” [Лебедев Александр, ф. III, № 49829, 1], – і справді, не так швидко, але світ побачив новий доробок О. Лебедева [Лебедев 1910б]. Вже з часом, через два роки, він знову напише до Володимира Степановича: “Спасибо за советы. Послал Вам, что было у меня из “Известий”... Если можно, – не откажите в высылке Ваших дорогих мне изданий. Урывками готовлю к печати описание рукописей академии” [Лебедев Александр, ф. III, № 49827, 1]. Володимир Іконников був також для нього взірцем у галузі бібліографії, про що Лебедев і вказує у своєму посланні до професора: “...часто приходится обращаться к Вашим трудам, а, между тем, далеко не все они имеются у нас, в Саратове” [Лебедев Александр, ф. III, № 49829, 1].

Відразу після закінчення академії Олександр починає “стукати в усі двері”, шукаючи протекції для отримання стипендії задля продовження роботи з опрацювання колекцій ЦАМ.

Найвпливовішим у цьому питанні серед його “покровителів” виступав Ф.І. Титов, що на той час був членом академічного правління. У листах до Титова можна помітити деяку напруженість, що, можливо, була наслідком певних непростих взаємин на ниві наукового пошуку. Такі тенденції певного непорозуміння особливо помітні в листах, де О. Лебедев звертався до Ф.І. Титова з приводу теми для написання дисертації на отримання ступеня кандидата богослов'я наприкінці завершення академічного курсу навчання. Після довгих вагань Олександр визначився з тематикою дослідження і відразу повідомляє про це Ф. Титова та звертається з проханням: “...не найдете-ли Вы, Федор Иванович, возможным дать мне тему – Иаков (Вечерков), архиепископ нижегородский и арзамаский? ...Материал я несколько уже изучил, и теперь, живя в Саратове, могу восполнить собранное поисками в разных архивах. К тому же, недавно я напечатал новые материалы по иаковскому вопросу... я могу сейчас же начать работу по этому

інтересному для мене вопросу” [Лебедев А[...] – [Титову]... ф. III, № 59975, 1 зв.–2]. Очевидно відповідь не була ствердною чи принаймні містила якісь суперечності. І вже через місяць у наступному листі, датованому липнем 1910 р., Олександр пише до Федора Івановича, що “относительно моей кандидатской темы... не может быть претензий со стороны студента Троицкого, так как он еще весной взял себе тему о св. Дмитрие Ростовском” [Лебедев А. – [Титову]... ф. III, № 59976, 1]. Втім, це непорозуміння, мабуть, швидко себе вичерпало. Прямим підтвердженням цього є відповідні назви дисертаційних робіт тодішніх студентів-випускників академії О. Лебедева і Є. Троїцького, датованих 1911 р., що сьогодні зберігаються у фондах ІР НБУВ (ф. 304).

Неймовірно вражає та переконаність і впевненість, із якою Лебедев йшов до поставленої мети. Це ясно просвічується як у листах до самого Федора Івановича, так і в листах до Миколи Івановича Петрова, з яким юний Олександр ділився своїми проблемами і переживаннями щодо непростих стосунків із Ф.І. Титовим: “Перед отъездом из Киева (8-го) я отправился к нему, и тот опять говорил о том, чтобы я писал непременно на другую тему, хотя уже не упоминал об Евгении Болховитинове. Он говорил, что В.З. Завитневич и другие гг. академические идеологи считают меня таким человеком, который может только собирать материал, а не обрабатывать его, т.е., говоря иначе, – почти идиотом. Понятное дело, такая аттестация мне не понравилась. Титов в конце концов вышел из своего обычного спокойного состояния, и стал уже почти угрожать, – что он, если тема и пройдет в совет, благодаря Вашему авторитету, – откажется читать (в качестве 2-го рецензента) и признать удовлетворительным мое сочинение. Неудовлетворительным же признает, по его мнению, мое сочинение и всякий наш философ и психолог, могущий оказаться в роли 2-го рецензента, все это потому, – что тема – не научная. Долго спорил я с ним на эту тему, но в конце концов я сказал, что писать свою тему буду, что пусть мою работу признают не кандидатской, – тогда напишу уже второе сочинение” [Лебедев... ф. III, № 13228, 1–1 зв.]. Тобто жодні погрози його не лякають, він згоден іти на ризик. З притаманною йому, очевидно, природною впевненістю, та ще й в поєднанні з неабиякою наполегливістю, Олександр Лебедев продовжує торувати нелегкий шлях для втілення у життя своєї творчої мети.

Листи до Ф. Титова сповнені постійними суперечками, неузгодженими питаннями на кшталт: “...Вы-то сами имели ко мне хоть сколько-нибудь сострадания, когда требовали, что-бы я представил в один год до 1500 печатных страниц, т.е., все, что я сделал за 4 года?” [Лебедев Александр – [Титову]... ф. 175, № 660, 1]. Ситуація докорінно змінилась тоді, коли Лебедев відмовився від 200 рублів, що вимагав раніше, запропонувавши еквівалент – 200 авторських екземплярів. Разом з тим його поки що не полишає думка “вбити відразу двох зайців”, тому він питається у Титова: “Что надо сделать для моего сочинения, чтобы представит его в виде магистерской диссертации? Как Вы посоветуете формировать тему? Простите за беспокойство и неприятности, причиненные моим стипендианством, – мне самому приходилось еще хуже” [Лебедев... ф. 175, № 660, 1 зв.–2].

Зовсім протилежною вимальовується картина взаємовідносин О. Лебедева і М. Петрова. Важко наразі однозначно визначити, що саме вплинуло на їхні довготривалі дружні та наукові взаємозв’язки. Та все ж основною причиною прихильності Петрова як наставника до молодого науковця-початківця слід вбачати саме бачення ним у здібному студентові продовжувача своєї нелегкої справи і близького по духу дослідника. Вдячність Лебедева до свого вчителя і друга не згасала протягом усього періоду їхнього наукового спілкування і дружніх приятельських взаємин. І це незважаючи на те, що більшість їхніх перемовин існували лише на папері і вони майже не зустрічалися.

Листи до Петрова, що збереглися, датуються від середини 1910-го до початку 1914 р. Вони мають спільну нумерацію аркушів. Враховуючи багаторічну і тісну дружбу, можна

припустити, що це не весь епістолярій. Та все ж саме ця збережена дешифрація допомагає повноцінно відобразити історію створення покажчика.

“Если Титову очень уже хочется, – предложу ему Иакова, – пусть наслаждается идеологией и всем прочим (цельностью, научностью, анализом, студенческим развитием и пр... Если же он не согласится провести эту тему (хотя он предоставил мне возможность писать о чем захочу, только не об обзоре рукописей академии), пожалуйста, разрешите мне писать у Вас. ... Но во всем полагаюсь на Вас: как Вы посоветуете, – так и сделаю. Ответьте, пожалуйста, поскорее, – над Иаковым могу работать хоть сейчас” [Лебедев... ф. III, № 13228, 2 зв.]. Як бачимо, лист видає неспокійний стан його автора, що й не дивно, бо наприкінці послання до свого вчителя Олександр зауважує: “Главное – меня глубоко задело то оскорбительное для меня суждение Завитневича и др., – что я – не способен что-либо обработать” [Лебедев... ф. III, № 13228, 2 зв.].

Врешті він сам розвіяв свої сумніви щодо тематики кандидатської роботи і повідомив Миколу Івановича про це такими рядками листа: “А то при теме о рукописях академии я буду чувствовать себя неловко: ведь, почти за каждым словом при разборе рукописей приходится обращаться к Вам. Какая же это моя работа? Все трудности, ведь, обычно разрешаете Вы” [Лебедев... ф. III, № 13229, 4], – і далі продовжував про свої справи: “Теперь кончаю печатать Описание рукописей братства Св. Креста в Саратове. Недавно я подобрал небольшую коллекцию увекских древностей XIII и XIV вв. для Вашего музея. Некоторые довольно интересны” [Лебедев... ф. III, № 13229, 4].

Крім усього зазначеного, матеріали листів дають змогу простежити і процес створення інших робіт О. Лебедева, над якими він працював, оскільки копійка праця у підготовці до видання і можливості друкуватися в автора не завжди збігалися. “Я до 10 июля жил в Псковской губ., куда доехал с Е.В. Троицким по Днепру. Осматривал тамошние древности, подземные ходы и пр. Оттуда – по Волге (через Рыбинск) до дома... Теперь понемногу описываю саратовские рукописи. Напечатал 2-й выпуск библиографии Гоголя; вышло на днях. Ф.И. Титов написал мне письмо, где толкует, что по вопросу о моем стипендиатстве надо мне съездить в Петербург, или написать кому-нибудь из синодалов” [Лебедев... ф. III, № 13230, 5–5 зв.].

А з якою радістю Олександр сприйняв звістку про стипендіатство – відразу повідомив Петрова і почав розшукувати засоби для отримання додаткових коштів на витрати і проживання у Києві. Він уже жив в очікуванні початку роботи над дослідженням рукописів, прагнув оптимально спланувати свій час для навчання, праці і підробітку. Та навіть безгрошів'я не зупинило дослідника на його шляху. Передовсім дослідника хвилювала робота над вивченням матеріалу, і його наполегливість у цьому питанні була безперечною. Він навіть гірко жартує з цього приводу: “Синод согласился оставить меня стипендиатом на местные средства. Как Вы думаете, будут эти средства или нет? Для меня очень важно выяснить это поскорее, в виду того, что я думаю описать не только неописанные еще рукописи, но пересмотреть и описанные прежде (с 1870 гг.), и хочу ехать в Киев раньше. Ну, а денежный вопрос для меня очень важен. Придется, если не найдут местных средств, прибегнуть к займу. Конечно, можно бы попробовать найти платную работу, но тогда я не выполню всей задуманной работы. Может быть, я найду себе работу такого характера: куплю ящик с принадлежностями и буду чистить сапоги на улице” [Лебедев... ф. III, № 13231, 7–7 зв.].

“Я совсем еще не представляю, как устроюсь в Киеве на этот год. Конечно, самое лучшее, о чем бы я мог мечтать, – это – прожить у Вас: никто в Киеве не относился ко мне так хорошо, как Вы. Если бы у Вас оказалось где-либо местечко, куда можно было бы поместить мою особу, и если бы я не стеснил Вас, – вот, было бы хорошо! ... Если бы это оказалось возможным, черкните об условиях” [Лебедев... ф. III, № 13231, 7 зв.–8], – відповіді на це питання ми не знаємо. Та, втім, в одному з подальших листів О. Лебедев прохає передати вітання “В.А. и В.П. Рыбинским, моим бывшим хозяевам

и всем хорошим” [Лебедев... ф. III, № 13238, 20 зв.]. Традиційними у листах Олександра були також “привіти” і “поклони” для Віри Миколаївни – доньки Миколи Петрова.

Наступні дані епістолярію вже повідомляють про постстипендіальний період життя О. Лебедева: “Я теперь должен заниматься русским и латинским яз.; уроков – 23, работы много, тетрадки доставляют огромное удовольствие... является возможность работать в излюбленной области. На днях закончу составление краткого оглавления всех рукописей и приступлю к систематизации. Ваши труды по описанию рукописей, “Отчеты” и “Известия” уже использованы, работы Дмитриевского и Березина – тоже. Только бы удалось напечатать. Ваши труды – у меня на столе” [Лебедев... ф. III, № 13234, 12–12 зв.]. Це період його перебування у Царицині (сучасний Волгоград), куди Лебедев поїхав, як завжди, у пошуках “кращої долі”, потреба в роботі та коштах завжди займала чільне місце в його житті. Йому подобається це місто, велике і красиве, а найбільше – широка Волга.

Навесні 1913 р. він надіслав у раду Київської духовної академії “прошение” щодо надання допомоги, перш за все фінансової, у друкуванні покажчика. Але вже на початку квітня він, повний розчарування, пише до М.І. Петрова, зазначаючи, що не може зрозуміти причину відмови. Тут же у відповіді наводить цитати свого прохання: “В течении своего пребывания в академии (годы студенчества и стипендиатства) я описал до 800 NN академических рукописей... Теперь, имея в виду близкий юбилей академии, давшей мне много доброго, я покорнейше прошу совет академии напечатать мою работу без всякого денежного вознаграждения. Прошу только 200 отдельных оттисков... В моей работе будет дано обозрение всех рукописей академии...” [Лебедев... ф. III, № 13235, 14 зв.–15]. Рада академії ухвалила на 1915 р. святкування 300-ліття київських духовних шкіл. Швидке наближення річниці лише прискорює роботу Лебедева.

Не дивно, що в такій ситуації О. Лебедев починає шукати інших можливостей. Зрозуміло, що він прагне випробувати всі можливі і, здавалося б, неможливі варіанти. І врешті-решт його зусилля не стали марними, а все більше наближали до давно очікуваного результату.

Довгоочікуваною звісткою він з радістю ділиться з Петровим: “Я писал в академию наук о своем описании; председатель отделения русского языка и словесности А.А. Шахматов ответил: важно знать, как относится киевская академия к моей работе, не готовит-ли своего описания рукописей, и не требуется-ли ей согласия на издание моего описания?” [Лебедев... ф. III, № 13236, 16]. Як відомо з подальшого листування, це була та рятівна соломинка, за яку Лебедев відразу ухопився. Воно й не дивно – сприятливішої ситуації годі було й чекати.

Про такий розвиток подій знову, як завжди, докладно повідомляється головній довіреній особі – М.І. Петрову: “А.А. Шахматов писал (я представил академии наук образцы описания), что к сентябрю я должен представить более значительную часть работы; но если она будет признана удовлетворяющей ожиданиям отделения русского языка и словесности, то будут ходатайствовать пред киевской академией о напечатании, при чем академия наук обещает ей субсидию” [Лебедев... ф. III, № 13237, 18 зв.]. “Сегодня (2/VIII) я посылаю в академию свое описание рукописей. Начисто успел переписать 302 NN. Теперь же я начал работать по составлению описания всех рукописей академии вообще, купил Востокова, Ундольского и Горского с Невострецевым [так в оригіналі. – Н.З.]...” [Лебедев... ф. III, № 13232, 9].

Не менш важливим було ще одне прохання О. Лебедева, звернене до М.І. Петрова: “Я очень прошу Вас, чтобы Вы позволили мне посвятить Вам эту работу. За исполнение этой просьбы я буду Вам очень благодарен” [Лебедев... ф. III, № 13232, 9–9 зв.].

“Приношу Вам глубокую благодарность за любезное дозволение пользоваться Вашими трудами по описанию рукописей и за разрешение посвятить издание Вам. Если

бы, сверх ожиданий, ни одно из казенных учреждений не напечатало этой работы, – я издам ее на свой счет (буду же когда-нибудь, наконец, я на месте и получать жалованье” [Лебедев... ф. III, № 13233, 10]. Та, як покаже час і події, за цю відверто-запальну обіцянку йому в майбутньому доведеться добре позмагатися та докласти неабияких зусиль, аби її здійснити, а разом з тим і справдити свої наміри та сподівання.

“Спешу поделиться с Вами большою радостью: императорская академия наук решила издавать мое описание киевских рукописей. Шрифт, бумага, число экземпляров и пр. – решение этих вопросов предоставлено мне. Печатание предполагается в Саратове. Сейчас переписываю рукопись набело. А заправили киевской академии только плевали на мою работу” [Лебедев... ф. III, № 13238, 20].

Проте з наступних листів дізнаємося, що вже наприкінці 1913 р. стан справ виглядав так: “Описание пока переписывается. На днях начну печатать. Польский текст, конечно, меня часто смущает, но академия наук советует печатать все русским шрифтом, так что записи можно дать не в оригинале (часть дам и по-польски). Греческого текста не будет: печатать буду без греческого текста, так как печатание с разными шрифтами стоит очень дорого” [Лебедев... ф. III, № 13229, 22–22 зв.].

Взагалі листи цього періоду переповнені запитаннями до М. Петрова щодо уточнень у текстах: “Извиняюсь за беспокойство, причиненное Вам моими недоумениями” [Лебедев... ф. III, № 13240, 24].

Та, втім, історія створення покажчика продовжувала набирати обертів – занадто тернистим став шлях цієї книги, епопея перешкод продовжилася: “Это письмо я пишу под тяжелым впечатлением от одной сплетни, которую мне сообщили недавно. Проф. киевской академии М.Ф. Оксюк занялся распространением среди моих товарищей таких слухов, что я вооружил против себя и левых и правых профессоров, что я писал в совет об устарелости Вашего описания рукописей, о своем намерении исправить его, за что Вы назвали меня мальчишкой и т.д. ...В частности, для меня было бы большим несчастьем, если бы Вы стали смотреть на меня как на человека, старающегося подкопаться под Ваш авторитет. ...Что я, так часто пользовавшийся Вашим гостеприимством, так много руководившийся Вашими указаниями и так много обязанный Вам вообще (ведь, не секрет же для Вас, что Вы для меня дороже всех профессоров академии), стану исправлять Вашу работу, стану подкапываться под Ваше ученое имя?” – і О. Лебедев цілком справедливо зауважує про те, що описи рукописів не можуть застаріти ніколи, як не може застаріти їхній зміст [Лебедев... ф. III, № 13240, 24–24 зв.].

Свою ж участь у справі створення покажчика він трактував так: “Свою работу я понимаю так, что моя обязанность – дать теперь печатное описание тех рукописей, которые не были описаны Вами; затем, из отделения русского языка и словесности мне советовали дать общий обзор рукописей, описанных не мной, – тут я должен пересказать описания Ваши и Березина. Насколько смогу, я дам новые, по местам, указания литературы” [Лебедев... ф. III, № 13240, 25–25 зв.].

Повідомлення О. Лебедева свідчать, що останнього разу він перебував у Києві десь наприкінці 1913 р. і знову вкотре мав досить неприємну розмову з Ф. Титовим. Ця зустріч, за його словами, ввела дослідника в пригнічений стан. Та сталося так, що з М. Петровим того разу він так і не зустрівся. Причина була банальна, але вагома, на його думку, оскільки завітав до знайомого, дружина котрого хворіла на тиф, і опісля того вирішив не зустрічатися з іншими друзями задля їхньої ж безпеки.

“Печатание описания идет крайне медленно, да при мелком шрифте и большом количестве строк на странице (до 54) в один печатный лист уходит до 8 ½ моих писчих листов” [Лебедев... ф. III, № 13241, 27 зв.]. На цьому підбірка листів уривається. Але настав час і книга побачила світ у Саратові. Її наклад становив всього 600 примірників. О. Лебедев порадував і улюбленого вчителя примірником своєї звияжної праці. А сама книга розпочиналася словами присвяти М.І. Петрову.

Саме йому він розкриває свої творчі задуми, зізнається в життєвих труднощах та негараздах, виливає на папері свої душевні муки, зневіру, викликані взаємовідносинами з іншими людьми. Шукає в нього порад, інколи здається, що і співчуття, чекає підтримки і щиро та відверто дякує, отримавши все це.

Найчастіше його листи містять лише інформацію про роботу, абсолютно нічого про особисте життя, окрім скарг на відсутність коштів чи роботи. Та поряд з цим серед завжди стриманих рядків трапляються і відступи цілком життєвого характеру, як, наприклад, плітки про дружин професорського складу Казанського університету. Винятком також є, мабуть, повідомлення про те, що Олександра запрошено бути шафером у свого друга, та й то він відмовився [Лебедев... ф. III, № 13230, б]. Все це характеризує О. Лебедева як людину, що вела досить усамітнений спосіб життя (можливо, саме через цю рису характеру свого часу Флавіан, митрополит Київський і Галицький, почесний член Київської духовної академії, не випадково радив йому “приближаться к рясе” [Лебедев Александр [...] – [Титову]... ф. 175, № 659, 1 зв.]), людину, для якої головним у житті була наукова робота. Уривчастість епістолярію не дозволяє нам остаточно зрозуміти життєву позицію автора листів: була це особливість характеру чи існували якісь інші причини та обставини, що спричинили таку ситуацію.

Олександр Лебедев – вчений-бібліограф, який все життя невтомно працював над дослідженням і складанням описів, він упорядковував та публікував матеріали й документи, що згодом стали в пригоді багатьом дослідникам. І сьогодні дослідники історичної минувшини мають можливість скористатися його працями, що ввібрали в себе величезний масив допоміжної літератури, різноманітних уточнень та пояснень, опрацьованих автором.

Після Жовтневої революції, в радянський час, розпочався наступний етап у роботі над покажчиком. Свого часу один із критиків зауважив ту обставину, що, “назначив цену отдельно I тому”, автор не надав роботі закінченого вигляду, та висловив таке побажання: “Будем ждатель продолжения труда, его оглавления и указателя” [Книжныя... 1917, 124].

Пройшло десятиліття з часу виходу покажчика, і його автор дав знати про себе і свою новостворену працю. На той час Олександр Лебедев працював на посаді завідувачого відділом бібліотеки Саратовського державного університету. Він написав два листи в Україну – в Київ. Один з них адресувався А.Ю. Кримському [Листи О.О. Лебедева... ф. X, № 8487], а другий – Всеукраїнській академії наук [Листи О.О. Лебедева... ф. X, № 8488]. За наявним фактажем їхній зміст практично дублюється, хоча їх не можна назвати ідентичними. У цих листах він повідомляє, що вже остаточно підготував до друку другий том, “представляющий окончание описания рукописей важнейшего рукописного собрания Украины. Во второй том вошли указатели имен, названий и предметов, указатель начальных строк статей и общий обзор всех рукописей музея (а их около 2000 NN)” [Листи О.О. Лебедева... ф. X, № 8487, 3].

За іронією долі, якщо перший том видала Російська академія наук, то тепер автор звертався знову до Києва. Як і того разу, знову проблема коштів для видання постала з усією гостротою. Він прохав допомогти йому, “так как издать в РСФСР книгу, посвященную Киевским рукописям, я не имею возможности...” [Листи О.О. Лебедева... ф. X, № 8487, 3 зв.].

За його підрахунками, обсяг праці мав складати 20–25 друкованих аркушів – “И тогда самое важное, самое большое рукописное собрание Украины будет вполне доступно для научных работ. Прошу Вас напечатать окончание этой работы... между тем Киевский музей слишком ценен, чтобы оставлять его без описания” [Листи О.О. Лебедева... ф. X, № 8488, 5]. Навзаєм у разі друку автор обіцяв надіслати 200 примірників першого тому.

На жаль, нам невідомі обставини про позитивне рішення чи подальший розгляд цього питання. Та, втім, враховуючи окремі аспекти нашого дослідження цієї ситуації,

можемо впевнено припускати, що доля другого тому залишилася невирішеною. Прямим підтвердженням цього є такий факт. В.А. Артисевич у своєму дослідженні подає список рукописних робіт О. Лебедева. Серед них і вищезгаданий том обсягом 30 друкованих аркушів [Артисевич 1995, 48]. Та до цього переліку існує примітка, що дані взяті з автобіографії та переліку робіт в особистій справі О.О. Лебедева, самі ж рукописи – не збереглися. Невблаганною виявилися час та історія і до матеріалів, описаних у покажчику О. Лебедева. Кожен допитливий користувач може побачити ледь помітні позначки “–” поряд з деякими позиціями у переліку матеріалів, описаних колись так старанно і професійно не одним поколінням дослідників.

Віднайдені матеріали дають змогу заповнити прогалини та наповнити змістом ті короткі відомості, що зафіксовані лише у вигляді посад та місця роботи О. Лебедева. Його епістолярій хоч і неповністю, та все ж відкриває завісу сухих фактів, а за ними – ціле життя: емоції, переживання, роздуми та невтомна праця.

Пошук, вивчення та залучення до наукового обігу джерельних матеріалів значно розширює пізнавальні можливості будь-якого дослідження. Документи минувшини самі по собі є неабиякою цінністю для історика, а їхня історія, причини створення і подальша доля здатні відкрити ще багато забутого та непізнаного, але важливого для актуальних досліджень сьогодення. Отже, розглянуті матеріали з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського дають повноцінну можливість збагатити новою інформацією та деталями історичне минуле, а разом з тим наблизити історика до мети у пошуках істини.

ЛІТЕРАТУРА

- Артисевич В.А.* Библиограф А.А. Лебедев // **Историко-библиографические исследования.** Вып. 5. Санкт-Петербург, 1995.
- [Выписка из журнала заседаний Совета Киевской духовной академии 27 марта 1908 г. о разрешении студенту Лебедеву Александру получить для описания рукописи]. [15 октября 1908 г.] // **ІР НБУВ.** Ф. 160, № 1394. 1 л.
- Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею (1872–1922)** / Колектив авторів. Київ, 2002.
- Книжні новості. [Рецензія] // **Журнал Министерства народного просвещения. Новая серия.** 1917. Ч. LXXI (Сентябрь).
- Крайній К.К.* Київське Церковно-історичне та археологічне товариство 1872–1920. Спецвипуск 1 // **Лаврський альманах.** Вип. 4. Київ, 2001.
- Лебедев А.* Из дела о курганах, существующих в уездах Царицинском, Камышинском и Вольском Саратовской губернии // **Известия общества археологии, истории и этнографии при Имп. Казанском университете.** Т. 21. Вып. 23. 1905.
- Лебедев А.* К биографии Н.Г. Чернышевского // **Исторический вестник,** 1909, № 12.
- Лебедев А.* **Материалы для истории калмыков.** Казань, 1910 а.
- Лебедев А.* **Рукописи Братства Святого Креста в Саратове.** [Саратов, 1910 б].
- Лебедев А.* **Рукописи церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии.** Саратов, 1916. Т. 1.
- Лебедев А.* **Рукописные собрания в Саратове.** (Печатано десять екземплярів). Саратов, 1909.
- Лебедев А[...] – [Титову] Федору Ивановичу. Письмо из Саратова в Киев 11 июня 1910 г. // **ІР НБУВ.** Ф. III, № 59975. 2 л.
- Лебедев А. – [Титову] Федору Ивановичу. Письмо из Саратова в Киев 11 июля 1910 г. // **ІР НБУВ.** Ф. III, № 59976. 2 л.
- Лебедев Александр [...] – [Титову] Федору Ивановичу. Письмо из Саратова в Киев 8 июля 1912 г. // **ІР НБУВ.** Ф. 175, № 659. 2 л.
- Лебедев Александр – [Титову] Федору Ивановичу. Письмо из Саратова в [Киев] 27 августа 1912 г. // **ІР НБУВ.** Ф. 175, № 660. 2 л.
- Лебедев Александр. 1892, X. 24 – 1913, III, 23. 4 листи на 8 арк. // **ІР НБУВ.** Ф. III, № 49827–49832. 8 л.

До історії створення однієї книги: життя і творчість О.О. Лебедєва (1886–1930)

Лебедев Александр. Иаков (Вечерков), архиепископ Нижегородский и Арзамасский, его учено-литературная деятельность. Киев, 1911 // **ІР НБУВ**. Ф. 304, дис. 2157.

Лебедев Александр Александрович. 1. Список научных работ. Приложение: конверт // **ІР НБУВ**. Ф. 175, № 1646. 4 л.

Лебедев, Ол-ер О. // **ІР НБУВ**. Ф. III, № 13228–13241. 29 л.

[Листи О.О. Лебедєва про друкування “Описания рукописей церковно-археологического музея Киевской духовной семинарии” та інші матеріали]. 5. I. – 14. XII. 1926 р. Оригінали // **ІР НБУВ**. Ф. X, № 8485–8488.

Петров Н. Описание рукописей Церковно-археологического музея при Киевской духовной Академии. Вып. I. Киев, 1875.

Соколов С.Д. Саратовцы писатели и ученые // **Труды Саратовской ученой архивной комиссии**. Вып. 32. Саратов, 1915.

Хованский Н.Ф. Краткие биографии некоторых членов Саратовской ученой архивной комиссии // **25-летие Саратовской ученой архивной комиссии. 1886–1911: Исторический очерк**. Саратов, 1911.